

ბონდო არველაძე

კათალიკოს დომენტი III მაიტაფიის ბაჟი

ქართველოლოგმა პარუირ მურადიანმა 1985 წელს გამოსცა მონოგრაფია — «Армянская эпиграфика Грузии» (Картლი, Кахети). ამ წიგნის ავ-კარგის განსჯას არ ვაპირებ მაგრამ მასში დაშვებული ერთი უხეში შეცდომის შესახებ კი შეუძლებელია არ ითქვას. შეცდომა შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს კათალიკოსის დომენტი III-ის ეპიტაფიას. დომენტი III ზეობდა 1660-1676 წწ-ში. ამ ხანებში მეფე იყო ვახტანგ V (შაჰნავაზი — 1660-1675), მემატაიანის გადმოცემით — „დასუა მეფემან ბიძაშვილი თვისი დომენტი, კაცი ღირსი საყდრისა“.¹ ეს ის პერიოდია, როცა როსტომ-ხანის „წყალობით“ ქვეყანაში მაჰმადიანური აღათ-წესები დაინერგა, რამაც ქრისტიანული რწმენის საფუძვლები შეარყია. ამის შესახებ ვახუშტი გვაუწყებს — როსტომ-ხანის მეფობის დროს: „ზიარება სისხლისა და ხორცისა უფლისა ჩუენისა სირცხვილად უჩნდათ, ამან (ვახტანგ V) კათალიკოზის დომენტით კუალად შემოიყუანნა აღსარებად და ზიარებად“.²

კათალიკოსი დომენტი III იყო მეფის პოლიტიკის განუხრელი გამტარებელი. ენერგიულად მოკიდა ხელი საეკლესიო მართვა-გამგეობას, აღწერა და მოაწესრიგა საეკლესიო ქონება. მისი ინიციატივით აიგო „მჭადიჯვრის ცენტრალურ-გუმბათოვანი ეკლესია, რომელიც ერთადერთი უდიდესია გვიანდელი შუა საუკუნეების ტაძართა შორის“.³ მან განაახლა ანჩისხატის „შემუსრული“ ეკლესია, 1675 წელს ააგო მისი სამრეკლო და საკათალიკოსო ტაძრად გადააქცია.

¹ ბერი ვენატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება // „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც., ტ. IV, 1973, გვ. 161.

² ვახუშტი ბაგრატიონი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა // „ქართლის ცხოვრება“, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა, ტ. IV, 1973, გვ. 301.

³ იქვე, გვ. 301.

დიდი ამაგი დასდო სვეტიცხოველს; შეიძინა ყმა-მამულები და შეწირა ამ ტაძარს. გულანთებული მამულიშვილი ენერგიულად იბრძოდა ტყვეთა სყიდვის და მაჰმადიანური წეს-ჩვეულებების აღსაკვეთად.

კათალიკოს დომენტი III-ის წყალობით გადაურჩა ანჩის ხატი სამუდამო დაკარგვას. ამის შესახებ გვაუწყებს საარქივო დოკუმენტზე დაყრდნობით მოსე ჯანაშვილი: „...გუჯარი 352(1664 წ.). ამ გუჯარიდამ სჩანს, რომ თბილისის ვაჭარს ამირჯანს და მისთა ძეთა: ზურაბას, მელქომსო და დავით ევანგულაშვილთ მოუტანიათ კეისრის იმპერიიდან, ესე იგი საბერძნეთიდან, 10 ხატი: ანჩისა, მთავარანგელოზისა, იოანე ღვთის-მეტყველისა, იოანე ნათლისმცემელისა და სხვ. ამ ხატების შესყიდვა მოუნდომებია კათალიკოსს დომენტი III-ს. მეფის შაჰნაოზის მეზარაფხანეთ ყველა ხატები დაუფასებიათ 1800 მარჩილი (ერთი მარჩილი — სამი აბაზი), ესე იგი 1080 მანეთად, მაგრამ ევანგულაშვილებს დაუფასებიათ 2000 მარჩილად და გინა კათალიკოსს ეს ფული არ მიუცია“.⁴

მაგრამ გარიგება მაინც შემდგარა და კათალიკოს დომენტი III-ს ანჩის ხატი შეუძენია და დაუსვენებია თბილისის უძველესი საკათალიკოსო ღვთისმშობლის ეკლესიაში. მას ზარის ეკლესიას უწოდებდნენ. ზარის ეკლესიას იმიტომ ეძახდნენ, რომ თბილისში არაბების ბატონობის დროს მართო ამ ეკლესიას ჰქონდა უფლება ზარის დარეკვისა. ამის შემდეგ თბილისის ღვთისმშობლის ეკლესიას ანჩისხატის ტაძარი ეწოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, კათალიკოსი დომენტი III გარდაიცვალა 1676 წ. დაკრძალულია სვეტიცხოველში, რომლის დასავლეთის შესასვლელის მარცხენა კედელზე არის კათალიკოს დომენტი III-ის ეპიტაფია:

ბაგრატიონთა ძე

ბატონი კ(ა)თ(ოლიკო)ზი დომენტი. მიიცვალა

სეკტენბერის კბ გასულსა,

ქ(რონი)კ(ონსა ტნიდ.). 1676.

„ბაგრატიონთა ძე ბატონი კათალიკოსი დომენტი

მიიცვალა სეკტემბერის 22 გასულსა

ქორონიკონით 364, 1125=1676 წ.“

შემდეგ, გვერდით, გარდაცვალების თარიღი სომხურად არის ამოკვეთილი: 1676.

ამ ეპიტაფიის ქვეშ ამოკვეთილია ოსტატის მოსახსენებე-

⁴ მ. ჯანაშვილი, ანჩის-ხატის ეკლესია // გაზ. „დროება“, 1884, №83, 1 მარტი.

ლი: „ფრიად ცოდვილის ასლამაზ ყარაშვილის დანაწერია, ვინც წაიკითხოთ, ღ(მერ)თ(მან)...“

კათალიკოს დომენტი III-ის ეპიტაფია პირველად ნახა მ. ბროსემ, მაგრამ ქართული ქორონიკონის გვერდით სომხური თარიღის არსებობის ფაქტი მხოლოდ დააფიქსირა, კომენტარი არ გაუკეთებია.⁵ ეს ეპიტაფია მონახულა სომეხმა სწავლულმა მ. სმბატიანცმა, რომელმაც ამომკვეთი ოსტატი სომხად მიიჩნია.⁶

3. მურადიანი წერს: «Видимо происхождение каталикоса из Мухрани, где проживало немало армян, его принадлежность к роду Багратиони (Багратидам), которых армяне считали носителями и своих национальных интересов, побудили составителя эпитафии приложить и армянскую дату».⁷

ეს არის ამ ნაშრომის ძირითადი დასკვნა. ვნახოთ, რა კონკრეტულ ფაქტებსა და წყაროებზე არის იგი დაფუძნებული. ქართველი ბაგრატიონები რომ დამოუკიდებელი სამეფო გვარია, ეს დიდი ხანია დამტკიცებულია მეცნიერებაში და ღია კარის მტკვრევას არ შეეუდგები.

3. მურადიანმა «армяноязычные читатели» რომ მოუძებნოს აღნიშნულ სომხურ თარიღს: აურაცხელი სომეხებით გაავსო XVII ს-ის შუა წლების დროინდელი მცხეთა, მუხრანი და მათი მიმდებარე ქართული სოფლები. «Как бы то ни было наличие этой даты подразумевает и наличие армяноязычных читателей... на это указывает и то обстоятельство, что грузинские священники, сопровождающие М. Смбацянца в 1892 г., восприняли армянскую дату как орнамент (нахша)».⁸

ქართველ მღვდელს «армянская дата» ორნამენტად რომ მიუჩნევია, გაუგებარია, ეს რატომ მოწმობს «армяноязычный читатель»-ის არსებობას მცხეთაში. პირიქით, ქართველი სასულიერო პირი ვერც წარმოიდგენდა ბაგრატიონის საფლავზე სომხური წარწერის არსებობას და, შესაბამისად, კათალიკოს დომენტი III-ის გარდაცვალების ქორონიკონის გვერდით სომხურ თარიღს. ამიტომ უწოდა მას ორნამენტი.

⁵ Brosset M. - F., Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Arménie, II I, St. Peterbourg, 1850 ciguime, rapport, გვ. 31.

⁶ გელაქუნის (ახლა ქვოდება ახალი ბაიაზეთი) მახრის „მაცნე“, ეჯიმაწინი, 1896, გვ. 368 (სომხ. ვნახე).

⁷ Армянская эпиграфика Грузии, 1975. გვ. 30.

⁸ იქვე, 1975. გვ. 38.

მართო საქართველოში კი არა, დედამიწის ზურგზე ანალოგიური ფაქტი არ მოიპოვება. ყველგან ბაგრატიონთა სასულიერო თუ საერო პირების გარდაცვალების ქორონიკონი მხოლოდ ქართულად არის შესრულებული, გამონაკლისს მართო დომენტი III-ის ეპიტაფია წარმოადგენს და მისგან განმარტავადელი დასკვნის გამოტანა სწორი არ არის, რასაც პ. მურადიანი აკეთებს.

ამ ეპიგრაფიის ამომკვეთი ოსტატის ასლამაზ ყარაშვილის გასომხება ყოველგვარი მტკიცებულების გარეშე არ შეიძლება (გვ. 39). ამ გვარის ეტიმოლოგიას თუ მიეყვებით — *ყარ* თურქულია და ნიშნავს — *შავს*. არსებობს მისი შესატყვისი ქართულძირიანი გვარებიც — შავიშვილი, შავიძე და ა. შ. (შეადარეთ ყარა-ჩოხელ — შავ-ჩოხელი). ხოლო თუ ასლამაზ ყარაშვილი ქართველი მონოფიზიტი ჰგონია მურადიანს, ამის საბუთი მას არ წარმოუდგენია და ამიტომ ვერ ვირწმუნებთ. ყარაშვილები არიან როგორც მართლმადიდებელი ქართველები, ისე — ქართული რიტის კათოლიკენი. სახელის მიხედვით ძალიან სცდება. ეს სახელი ქართულია და გავრცელებულია საქართველოში. მისგან არის ნაწარმოები ქართული გვარი — ასლამაზიშვილი.⁹ ასევე ჰაი-ჰარად გაასომეხა — ბიჭიაშვილი, ჩეკურაშვილი, გაბრიელაშვილი, მუსხელიშვილი.¹⁰

ქართული გვარების სომხურად წარმოჩენა მას სჭირდება იმისთვის, რომ რამენაირად დაამტკიცოს მცხეთაში სომხური მოსახლეობის არსებობა. XVII ს-ის შუა წლებში და ამით გაამართლოს დომენტი III-ის ეპიტაფიაში სომხური თარიღის არსებობა — «армяноязычный читатель»-თვის. მართალია, აცხადებს, რომ არ არის ცნობა მცხეთაში სომეხთა VIII-XVIII სს-ში არსებობის შესახებ, მაგრამ ეს არ უშლის ხელს, XIX ს-ის მონაცემებით ამტკიცოს, თითქოს XVII ს-ში მცხეთაში სომხური მოსახლეობა იყო. ამისთვის იმოწმებს მ. ბროსეს, რომელსაც 1848 წელს მოუნახულებია მცხეთა. ბროსე წერს: „ქალაქში (მცხეთა) 80 ოჯახი იყო ქართული, ხოლო 40 სომხური“.¹¹

განა იმით, რომ 40 სომხური ოჯახი ცხოვრობდა 1848 წელს მცხეთაში, ამით მტკიცდება XVII ს-ში აქ «армяноязычный читатель»-ის არსებობა?!

ეს კიდევ არაფერი, შემდეგ მოაქვს «ქვის გამხეთქავი» საბუთი:

⁹ ი. ახუაშვილი, ქართველი გვარ-სახელები, 1994, გვ. 570.

¹⁰ Brosset M.-F., Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Arménie, II I, St. Peterbourg, 1850 ciguime, rapport, გვ. 31.

¹¹ იქვე.

1851 წელს მცხეთაში ღვთისმშობლის სომხური ეკლესია ყოფილა, მაგრამ არ შემორჩენილა, თუმცა ფოტოგრაფ ს. დარჩინიანს სვეტიცხოველის ეზოში 1976 წელს უნახავს ქვის ფილა, რომელზეც სომხური და ქართული სააღმშენებლო წარწერა ყოფილა ამოკვეთილი. ვინაიდან სომხური ქართულის იდენტურია, მოვიტან მხოლოდ ქართულ ტექსტს:

წელსა 1851

ნებითა და შეწევნითა ღუთისათა

მე იოსებ ოჰანეზას ძე ედენდივემან

აღვაშენე ესე ყ(ოვლა)დ წმინდა ღ(უთ)ის

მშობელისა მოსახსენებელი ჩემი და

მეუღლისა ჩემისა ნინოსი და ჩვენთა

წინაპართა გარდაცვალებულთა, ხოლო შესაწვენად სომეხთა გვართა მცხეთისათა.¹²

ს. დარჩინიანმა ეს ორენოვანი წარწერიანი ქვის ფილა თუ მართლა სვეტიცხოველის ეზოში ნახა, მაშინ გამოდის, ეს სომხური ეკლესია სვეტიცხოველის ეზოში იდგა, მაგრამ არსად არც ქართულ და არც უცხოურ წყაროებში არ დასტურდება სვეტიცხოველის ეზოში სომხური ეკლესიის არსებობა. ესეც არ იყოს, ქართველთა უძველესი დედაქალაქის და, რაც მთავარია, საკათალიკოსო ტაძრის ეზოში, ბაგრატიანთა საგვარეულო განსახსენებელთან, სომხურ-მონოფიზიტიური, მკრეხელური ეკლესიის აშენება გამორიცხულია. ამდენად, საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ — ეს წარწერიანი ორენოვანი ქვა სპეციალურად არის მიტანილი გასაგები მიზნით სვეტიცხოველის ეზოში. ეს, საგარაუდოა, მოხდა XIX ს-ის შუა ხანებში, როცა სომეხთა გარკვეული რაოდენობა ჩანს მცხეთაში.

პ. მურადიანს დამოწმებული აქვს, აგრეთვე, თურქი ავტორი გურჯიზადე, რომელიც წერს: „როცა იბრაჰიმ-ფაშას აცნობეს, რომ აბუ-მუჰამედ-ყულიხანი გამგებლად დასვეს, განჯიდან თბილისისკენ მოაბრუნა სადავე, დამორჩილებულ და დაქვემდებარებულ სომეხთა ტომიდან 3000 რედა წამოიყვანა და დაასახლა თბილისში“.¹³ ეს ხდე-

¹² Армянская эпиграфика Грузии, 1985. გვ. 40.

¹³ გურჯიზადე, „თბილისის დაპყრობის წიგნი“, თბილისი, 1975, გვ. 51, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლითა და შენიშვნებით გამოსცა ცისანა აბულაძემ. პროფ. ცისანა აბულაძე შენიშნავს: „ეს ცნობა სხვა წყაროებში ვერ დაუდასტურეთო“ (გვ. 71). მაგრამ პ. მურადიანს ეს არ აღარდებს, მთავარია, მის სასურველ ინფორმაციას ხომ მიაგნო, ნამდვილია თუ ყალბი, ამას არ დავიდევს.

„რედათი ერქვა ყველა მიწვრილ გლეხს, XVII ს-ის შუა წლებიდან, რედად იწოდებოდნენ მხოლოდ არამაჰმადიანები“ (გვ. 71).

ბა XVIII ს-ის 30-იან წლებში. ამ საეკლესიო ცნობაში ლაპარაკია სომეხთა გადმოსახლებაზე თბილისში. რა შუაშია მცხეთა?

კიდევ მეტი. მან ერეკლე II-ის დროინდელი თითქმის მთელი ქართლი სომეხებით გააფსო, რათა «армяноязычный читатель» მოუძებნოს ხსენებულ სომეხურ თარიღს. მაგრამ წყაროები სხვას მეტყველებენ. მაგალითად, „მუხრანის ნაპიე 1728 წლის დიდი დავთრის“ მიხედვით მუხრანში და მის მიმდებარე სოფლებში მცხოვრებთა სახელების 90 პროცენტი ქართულია — XVII ს-ის დასასრულისა და XVIII ს-ის დასაწყისში.¹⁴ ე. ი. მცხეთა და მისი ირგვლივ მდებარე სოფლების მოსახლეობა «армяноязычный» კი არა, ქართული ყოფილა.

პ. მურადიანს ბოლოს დამოწმებული აქვს XVIII ს-ის დასასრულის და XIX ს-ის დასაწყისის საეკლესიო ავტორი არტემ არარატიანი, რომელიც წერს: აღა-მაჰმად-ხანის ურდოებმა (1795) „Цхета“ სულ გადაწვეს, აახორეს, ხოლო სასულიერო პირებმა გაქცევით უშველეს თავსო.¹⁵ ბევრი კვლევა-ძიება არ არის საჭირო, რომ არტემ არარატიანის ამ ცნობით არ მტკიცდება «армяноязычный читатель»-ის არსებობა მცხეთაში, თუმცა მაინც ცდილობს XVIII ს-ის 70-იან წლების მცხეთაში სომეხთა მოუხსენებლობა გაამართლოს იმით, რომ თითქოს მცხეთა „დაბა“ იყო. ვეკითხები მას: სხვა დაბები რომ არის აღნუსხული „დემოგრაფიულ უწყებებში“ — სურამი, ხაშური, მცხეთამ რა დააშავა?

საქმე ისაა, რომ მცხეთაში არ იყო «армяноязычный читатель» (აქ არ ცხოვრობდნენ სომეხები), ამიტომ არ არიან აღნუსხულნი და არა იმიტომ, რომ დაბა იყო. მაგრამ ამის აღიარება მურადიანს არ უნდა, რადგან მის „თეორიას“ მაშინ საფუძველი ეცლება. მის ამ მანიპულაციას მეცნიერებაში ეწოდება — ფაქტების ტენდენციური ანალიზი. უფრო ზუსტად კი, ფაქტებზე ძალდატანება ჰქვია, რასაც ობიექტური, აკადემიური მეცნიერი არაფითარ შემთხვევაში არ იკადრებს.

მაგრამ უფრო დიდი სიურპრიზი წინ გველოდება. პ. მურადიანი წერს: «О том, что происходило в те годы в Цхета, и как вероломно поступил католикос Доментии III, подробно рассказывает Абраам Ереванец».¹⁶

¹⁴ ნოდარ შენგელია, „მუხრანის ნაპიე 1728 წლის თბილისის დიდი დავთარი“, კრებ. სამეცნიერო პარადიგმები“, თბილისი, 2000, გვ. 521-544.

¹⁵ «Жизнь Артемя Араратского», издания подготовил К. Н. Григорьян при участии Р. Орбели, М. 1981, с. 102.

¹⁶ Армянская эпиграфика Грузии, 1985, с. 39, სქოლიო 51.

კათალიკოს დომენტი III-ის უანგარო მოღვაწეობასა და მამუ-
ლიშვილობაზე უკვე ვილაპარაკე და აღარ გავიმეორებ, მხოლოდ ვი-
ტყვი: კათალიკოს დომენტი III-ეს მურადიანისეული დახასიათება,
თითქოს «ვერელიომხო» დაიკავა საკათალიკოსო ტახტი, გაუგებრო-
ბაა. და აი, რატომ. პ. მურადიანი ერთმანეთში ურევს კათალიკოს
დომენტი III-სა და კათალიკოს დომენტი IV-ს.

კათალიკოს დომენტი IV-ს (1705-1741) მართლაც არაერთი და-
ნაშაული ჩაუდენია, მისი ძმის, მეფე ვახტანგ VI-ის მიმართ. ამასვე
მოგვითხრობს არა მარტო აბრაამ ერევანეცი, არამედ ქართული წყ-
აროებიც.

აბრაამ ერევანეცი (XVIII) მოგვითხრობს: „მაჰმად-ყული-
ხანი, რომელიც ლეკეთს გადავიდა, იქიდან წამოიყვანა ექვსი ათა-
სი მეომარი, ხელმეორედ თავდასხმის დროს — 1723 წლის მაისში
კათალიკოსის (დომენტი IV — ბ. ა.) დახმარებით ადვილად აიღო
ქალაქი“.¹⁷ ამ დღეის საფასურად მაჰმად-ყული-ხანი კათალიკოსს,
დომენტი IV-ს კახეთის მხარის მიცემას წერილობით დაჰპირებია.¹⁸

დომენტი IV-ს მეფე ვახტანგ VI-თვის ადრეც უღალატნია.
1713 წელს, როცა შაჰის მიერ თბილისში გამოგზავნილ იქნა ვინმე
ხოლოფა, რათა შეერჩია მეფობის კანდიდატურა, დომენტი IV-ს თა-
ვის მომხრეებთან ერთად ვახტანგ VI-ის საწინააღმდეგო პოზიციის
დაუკავებია.

კათალიკოს დომენტი IV-ს ცოლის შერთვა მოუსურვებია და
სამეფო ტახტის მოპოვების მიზნით გამაჰმადიანებაც მოუნდომებია,
რასაც მოჰყოლია მამამისის უკმაყოფილება, ამიტომ იძულებული
გამხდარა, განზრახვანზე ხელი აეღო.¹⁹

კათალიკოს დომენტი IV-ის მძიმე დანაშაულზე მინიშნებს ვახ-
უშტი: „შეიპყრა სვიმეონ კათალიკოსმა (დომენტი IV — ბ. ა.). ზაკ-
ვით და წამოუვლინა ბაქარს, რათა აღმოხადოს თუალნი“.²⁰

რუსუდან დედოფლის წყალობით კათალიკოსი სასჯელს გადარ-
ჩენილა.

მიუხედავად აღნიშნულისა, დომენტი IV აღმოსავლეთ საქარ-
თველოს კათალიკოსია 1705-1745 წლებში. მას გარკვეული სამეც-

¹⁷ აბრაამ ერევანეცი, „ომების ისტორია“, 1976, გვ. 8. სომხურიდან ქართულად თარგმნა და
შენიშვნები დაურთო ლიანა დავლიანიძემ.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ ვ. დონდუა, საისტორიო ძიებანი, თბილისი, 1967, გვ. 152: „ვახტანგ VI-ის დროინდელი
საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან (1712-1745)“.

²⁰ ვახუშტი, ქართლის ცხოვრება ტ. IV, გვ. 49.

ნიერო და საგანმანათლებლო სამუშაო ჩაუტარებია — შეუკრებია ქართული საერო და საეკლესიო მოღვაწეთა ცხოვრება-წამების აღწერილობანი და შეუდგენია ჰაგიოგრაფიული კრებული; აგრეთვე, შეუგროვებია ილარიონ ქართველის და სხვათა საგალობლები. ღომენტი IV-ს საკუთარი ხარჯით შეუსრულებია სვეტიცხოველის, ანჩისხატის, მეტეხისა და სხვა ეკლესიების სარესტავრაციო სამუშაოები.²¹

პ. მურადიანმა ეს ორი კათალიკოსი — ღომენტი III (1660-1676) და ღომენტი IV (1705-1741) ერთმანეთში რომ აურია, არ ვიცი, უცოდინრობით მოუვიდა, თუ მისთვის ჩვეული საკითხის ზერელე კვლევის გამო, მაგრამ შედეგი ერთია — საქმე გვაქვს უხეშ, მიუტყვევებელ შეცდომასთან. მას ამ შეცდომაზე აქვს აგებული ხსენებული ნაშრომი. აქედან გამომდინარე, მისი აღნიშნული დასკვნებიც უსაფუძვლო და მიუღებელია.

ვფიქრობთ, კათალიკოს ღომენტი III-ის გარდაცვალების ქართული ქორონიკონის გვერდით სომხური თარიღი (იმავე 1676 წ. იმეორებს) შემთხვევითია. როგორც აღვნიშნეთ, ბაგრატიონთა სასულიერო თუ საერო პირების გარდაცვალებათა ქართული თარიღების გვერდით არცერთი უცხოენოვანი თარიღი არ დასტურდება და მათ შორის — არც სომხური.

ეს სომხური თარიღი გამონაკლისია. ასოთა მოხაზულობის მიხედვით ასლამაზ ყარაშვილი მისი ამომკვეთი არ არის. იგი მოგვიანებით ვიდაც სომეხი ოსტატის მიერ არის შესრულებული. ეს, ალბათ, მოხდა XIX ს-ის შუა წლებში, როცა მცხეთაში სომეხთა გარკვეული რიცხვი ჩნდება. ეს კი სომეხთა მხრიდან მოულოდნელი არ არის. ანალოგიური ცუდლუტური ფაქტების მოტანა შეიძლება და არც თუ მცირე რაოდენობით.

²¹ საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქები, 2000, გვ. 117-119.